

Ion VRABIE

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

„Credo quia absurdum”. S. Kierkegaard și L. Șestov

Abstract

“Credo quia absurdum”: S. Kierkegaard and L. Shestov

The relation between reason and faith has always presented itself as a problematic one. Be it in a relation of complementarity, opposition or exclusiveness, reason and faith have been perceived as two different forms of knowledge of truth. For L. Shestov, the representative of Russian philosophy from the beginning of the 20th century, and S. Kierkegaard, the exponent of Danish philosophy from the middle of the 19th century, the two paths of knowledge could not be reconciled. Faith is possible only after the “escape” from under the guardianship of reason. But how is it possible to free ourselves from its exigencies?

Keywords: *absurdum*, reason, faith, Christian philosophy, truth, the Knight of faith

Filosofia rusă rămâne a fi o lume destul de ambiguă. Acest lucru se datorează, în mare parte, lipsei unei manifestări sistematice. Filosofia rusă nu s-a constituit, nici nu se constituie, precum o școală de filosofie cu un orizont bine delimitat, cu niște reguli stricte și pretenții clare. Între timp, filosofia occidentală și-a format o tradiție substanțială. Prin definițiile pe care le-a oferit filosofiei și-a conceput și un mod propriu de percepție a ceea ce ar trebui să fie filosofia. Popoarele slavilor de est (ucrainenii, rușii și bieloruii) fac cunoștință cu filosofia abia în secolul al XIX-lea și, asemenea unui produs nou pe piață, au început să o consume din plin. În scurt timp ajung la concluzia că nu se prea potrivește gustului lor. Astfel, în timp ce unii au continuat să o aprofundeze încercând să-i determine slăbiciunile, alții au considerat că în loc să urmeze calea altora ar trebui să-și traseze, cu materia și forțele proprii, un drum de filosofare original și conform tradiției slave.

Să remarcăm că pătrunderea filosofiei în spațiul cultural slav s-a realizat prin intermediul idealismului german (Kant și Hegel, apoi Schelling și Fichte). Dintre toți, Hegel a plăcut și a neplăcut în același timp cel mai mult. Inteligența rusă cunoscând o scindare verticală în acest sens. Nu știu dacă este vorba despre o trăsătură a sufletului rus sau o caracteristică a popoarelor slave, sau ambele, însă scurta lor istorie ne dovedește că poziționarea lor față de o problemă nu

poate fi decât radicală. O logică a terțului exclus în care nu există ceva între DA și NU, ci DA sau NU. Teoria căii de mijloc nu era la ea acasă aici, cum nici Aristotel nu era considerat unul dintre părinții filosofiei. În schimb problema alegerii în felul în care a tematizat-o Kierkegaard s-a dovedit a fi pe plac.

Mi se pare necesar a menționa încă un element ca fiind important în această chestiune ce ține de context. Pătrunderea filosofiei în spațiul cultural al slavilor de est a coincis cu declanșarea unei crize a identității naționale. Întrebări precum: „Cine sunt eu? Cine suntem noi? Ce rol avem?” nu-și găsesc răspunsul în *Fenomenologia spiritului*. Aș putea spune că filosofia rusă începe în acest fel printr-o reacție. Se are în vedere o reacție ce survine în urma unui stimul din exterior, o reacție ce se produce drept consecință a întâlnirii (ciocnirii) cu alteritatea. În acest context, al unei crize de autodefinire, singurul temei la îndemână rămânea religia creștină.

Situația Bisericii din Est se prezenta, din punct de vedere administrativ, la fel ca în Vest. Devenise o instituție cu o birocrație excesivă, aflată într-o stare de amorțeală, cum spunea N. Berdiaev, greu de pus în mișcare, ori poporul avea nevoie de însuflețire, de ceva ce trăiește în sufletul uman și nu în canonul bisericesc. Acest fapt explică încercarea de a reveni la scrierile Sfinților Părinți, adevărații creștini, care au trăit creștinismul în forma sa esențială și elementară, înainte de a fi afectată de diferite impurități.

În linii mari, în acest context, filosofia, religia și omul, ca ființă gânditoare și trăitoare, se concretizează, în urma unei sinteze, într-o formă de filosofare numită *filosofie creștină*. Cel mai important element al acestei ecuații rămâne însă omul cu zbuciumul său sufletesc, cu disperarea și angoasa sa, într-un cuvânt, cu drama vieții sale. Filosofia occidentală era percepută ca o lume mortificată din cauza raționalității excesive, care a pierdut individul în căutarea sensului universal. Din acest motiv, gânditorii precum S. Kierkegaard sau Fr. Nietzsche, care au încercat o critică a tradiției, vor fi receptați pozitiv față de alții.

Trecând peste aceste date contextuale, aflăm că S. Kierkegaard a fost cunoscut târziu de către reprezentanții intelectualității ruse. L. Șestov a fost printre primii dintre ei și a acordat o atenție deosebită filosofului danez, iar în cele ce urmează vom încerca să delimităm legătura dintre cei doi sub aspectul ideii *credo quia absurdum*.

Lev Șestov (1866-1938), Lev Isaakovici Schwarzmann, născut în Kiev într-o familie de evrei, absolvent al Facultății de Drept din Kiev și candidat în științe juridice cu o teză de doctorat refuzată de cenzură, se confruntă încă din tinerețe cu întrebări de ordin moral. Aceste îndoieli,

transpuse în frământări personale și o atitudine rebelă față de instituție (inițial se înscriesese la Universitatea din Moscova, însă din cauza unui conflict cu un inspector universitar este nevoit să își finalizeze studiile la Universitatea din Kiev) și față de principiile paterne (se căsătorește pe ascuns cu o ortodoxă) îi delimitează deja traseul filosofic ulterior.

Preocupat, la început, de problema nașterii și renașterii convingerilor, a experienței interioare ce provoacă contraste între eu, ca ins care trăiește și simte, și rațiune, care impune legea generală, precum și alte constrângeri de ordin religios, conduc la o criză a identității. Primele sale articole vor fi semnate cu diferite pseudonime (de altfel și Kierkegaard apelase la această formă de exprimare). Mai târziu, el se va apropia prin studii intense de Dostoievski, Tolstoi, Nietzsche, Shakespeare, Pascal, Luther și, într-un final, de S. Kierkegaard.

N. Berdiaev este cel care remarcă de timpuriu dualitatea lui Șestov în felul lui de a percepe lumea filosofiei. Pe de o parte regăsim „filosofia greacă, Socrate, Aristotel, Spinoza, Kant, Hegel, cunoașterea, rațiunea și morala, adevărurile necesare și generale, necesitatea”¹, motive și autori cu care polemizează. Pe de altă parte, identificăm „Biblia, sau mai corect, anumite pasaje din Biblie, Tertullian, Pascal, Luther, Nietzsche, Dostoievski, Kierkegaard, credința, posibilitățile nemărginite, *dincolo de bine și de rău*, viața, libertatea”², teme la care subscrie și autori cu care empatizează. Șestov se poziționează împotriva reprezentanților filosofiei raționale și luptă cu filosofiile lor. El încearcă să-i combată, să le arate contradicțiile și nefuncționalitatea, lipsa de viață și pierderea individului în sistemele pe care le propun.

În aprilie 1928 Lev Șestov se afla la Amsterdam, unde susține o conferință despre Plotin. La câteva zile, sosește și Husserl, care, de asemenea, are de susținut două conferințe, pe 24 și 27 aprilie. Cei doi fac cunoștință și, cu toate că fac parte din două planuri filosofice diferite, aproape contraste, se înțeleg foarte bine³. Pe 29 aprilie Șestov ajunge la Frankfurt unde se întâlnește cu M. Buber și M. Scheler. Anume în cercul lor, după cum reiese din scrisorile sale, Șestov va auzi pentru prima dată numele lui Kierkegaard și va recunoaște că îi este total necunoscut.⁴ În același an, în noiembrie, Șestov ține o conferință despre Tolstoi la Freiburg. Este invitat la masă de către Husserl, unde face cunoștință cu M. Heidegger. Discută cu acesta unele chestiuni legate de *Sein*

¹ N. Berdiaev, „Lev Șestov i Kierkegaard”, în jurnalul *Sovremennîe zapiski*, LXII, Paris, 1936, p. 377.

² *Ibidem*.

³ Într-o scrisoare, L. Șestov amintește o situație din discuția sa cu Husserl: *Ce este filosofia? – O luptă, răspunsese Șestov. – Nu, i-o tăia scurt Husserl, filosofia este reflecție* (Natalia Baranova-Șestova, *Jîzni L. Șestova*, volumul II, Paris, La Press Libre, 1983, p. 28).

⁴ Natalia Baranova-Șestova, *op. cit.*, p. 12.

und Zeit. După ce pleacă Heidegger, Husserl îl aduce în discuție pe Kierkegaard și insistă ca Șestov să-i citească lucrările. Într-o scrisoare ulterioară, Șestov se va întreaba dacă insistența lui Husserl să-l citească pe Kierkegaard nu se datorează tocmai unei mai bune înțelegeri a lui Heidegger.⁵ Cert este că Șestov începe să-l citească pe Kierkegaard și, în scurt timp, începe să-și recunoască propria gândire în scrierile filosofului danez. În acest sens va scrie câteva articole dedicate lui Kierkegaard, iar în 1935 va încheia lucrarea *Kierkegaard i existențialnaia filosofia* (Kierkegaard și filosofia existențială).

În primul articol despre Kierkegaard⁶, Șestov observa faptul că filosoful danez reprezintă un necunoscut atât pentru pulicul rus cât și pentru cel francez. La aproape o sută de ani, scrierile lui Kierkegaard încep să fie traduse în limba franceză (în limba rusă ele vor fi traduse abia după 1990). Cu toate acestea, Șestov îl prezintă pe Kierkegaard drept unul dintre cei mai importanți gânditori. „Sarcina filosofiei, va spune el în consens cu S. Kierkegaard, constă în eliberarea sa de sub puterea constrângătoare a rațiunii și printr-un act de curaj să caute adevărul în Absurd și Paradox”⁷.

Conform așteptărilor, cunoașterea târzie a lui S. Kierkegaard îl va determina pe Șestov să-l înțeleagă prin prisma unor autori deja studiați. El va vedea în Pascal un predecesor, în Dostoievski o gândire care îl completează, iar în Hegel un gânditor căruia i se opune (schema ar putea fi complicată și prin introducerea lui Fr. Nietzsche).

În *Noaptea din grădina Ghetsimani*, un studiu despre Pascal, Șestov critică opinia că gânditorul de la Port-Royal ar fi cartezian, ci, dimpotrivă, acesta scoate în evidență slăbiciunea rațiunii. „Vedem că Pascal cheamă în fața tribunalului divin nu doar Roma, ci și rațiunea însăși. Și tocmai în fața tribunalului lui Dumnezeu, nu în fața celui al rațiunii”⁸. Șestov își va menține părere că rațiunii nu-i stă în putere să-și facă o autocritică, o critică a rațiunii pure nu poate fi realizată de către rațiunea însăși. „Pariul lui Pascal” este văzut în lumina alegerii lui Kierkegaard. Nu poți să nu pariezi, precum, după Kierkegaard, nu poți să nu faci alegerea. „Să nu pariezi că Dumnezeu există, înseamnă să pariezi că nu există”⁹. Cu toate că filosoful danez duce discuția într-un registru autentic-neautentic, cum ar spune Heidegger, alegerea de sine în mod absolut îl implică pe Dumnezeu în fața căruia faci alegerea. Între cel ce alege și ceea ce este ales se

⁵ *Ibidem*, p. 21.

⁶ Lev Șestov, „Gegel ili Iov, o Kirkegorde”, în revista *Put*, nr. 42, Paris, 1934, pp. 88-93.

⁷ *Ibidem*, p. 89.

⁸ Lev Șestov, *Noaptea din grădina Ghetsimani*, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 27.

⁹ Blaise Pascal, *Cugetări*, București, Editura Științifică, 1992, p. 328.

instituie o relație de profunzime. „Prin alegere, personalitatea intră în pielea a ceea ce a ales, iar dacă nu alege – pierde”.¹⁰ Atât Pascal, cât și Kierkegaard, nu vorbesc despre o alegere între bine și rău sau adevăr și minciună, ci de o alegere a alegerii, în lumina căreia nealegerea este și ea o alegere. Alegând să nu alegi presupune o alegere prin care ai putea câștiga „lumea, dar te-ai pierde pe sine”¹¹. După cum rezultă din abordarea lui Șestov, Pascal are mai multe intuiții pe care S. Kierkegaard le dezvoltă. Pascal rămâne însă înțepenit între două infinituri, de unde orice mișcare este inutilă și fără izbândă, în timp ce pentru S. Kierkegaard alegerea implică o forță activă în actul deciziei și necesită curaj. Pentru a scăpa raționamentelor și a crede în adevărul Absurdului, individul se revoltă. Calea spre adevăr trece „prin ocnă și subterană”¹². Ca să devină un cavaler al credinței el trebuie să creadă în imposibil, să creadă în paradoxul care „i-l redă pe Isaac lui Avraam, fapt cu care nu se poate împăca nici o gândire, de vreme ce credința începe tocmai acolo unde încetează gândirea”¹³. Doar prin credință lui Avraam i se înapoiază fiul, lui Iov copiii și averile, iar tânărul sărac obține prințesa.

Înainte de a publica lucrarea *Kierkegaard și filosofia existențială*, lui Șestov îi apare o altă scriere intitulată *În taurul lui Phalaris*, în care ultimele cinci capitole îi sunt dedicate lui Kierkegaard. Această metaforă, *taurul lui Phalaris*, trimite la zidul lui Dostoievski din *Însemnări din subterană*, zid care provoacă resemnarea și servește drept pretext pentru a nu merge mai departe. „Acești domni, de exemplu, afirmă omul din subterană, în anumite circumstanțe excepționale, deși mugesc ca taurii, cât îi țin beregata, totuși, cum am spus deja, se potolesc numaidecât ajunși față în față cu imposibilul. Imposibilul – deci zidul de piatră? Care zid de piatră? Ei bine, se înțelege: legile naturii, concluziile la care au ajuns științele naturale, matematica”¹⁴. *Taurul lui Phalaris* semnifică tocmai această lume a raționalității, a necesității, a legilor naturii, un orizont instituit de filosofia greacă, o lume însă ce trebuie depășită. Adevărul nu este al rațiunii, ci al credinței în absurd.

Relația dintre Kierkegaard și Dostoievski este întrevăzută de către Șestov însuși. Chiar dacă Dostoievski nu a auzit niciodată numele lui Kierkegaard și nu a citit nici măcar un rând din Hegel, dar știa despre ideile sale încă din cercul lui Belinski, prin scrierile sale, el încearcă cu disperare să se smulgă de sub puterea rațiunii, fie și doar printr-un capriciu, propriu omului din

¹⁰ S. Kierkegaard, *Scrisoare către un prieten*, București, Editura Mașina de scris, 1997, p. 9.

¹¹ *Ibidem*, p. 13.

¹² Lev Șestov, *Filosofia tragediei*, București, Editura Univers, 1997, p. 176.

¹³ S. Kierkegaard, *Frică și cutremurare. Prefețe*, Sibiu, Editura Hoterus, 2007, p. 47.

¹⁴ F. Dostoievski, *Însemnări din subterană și alte microromane*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 26.

subterană. Atât Dostoievski, cât și Kierkegaard, spune Șestov, au „căzut din general”¹⁵ împotrivindu-se la ceea ce este comun. Adevărul majorității este o minciună. Și ce dacă nu pot scăpa din taurul lui Phalaris sau nu pot distruge zidul, acest fapt nu mă poate convinge să mă resemnez cu el. Prin curaj, ar zice Kierkegaard, în virtutea unui capriciu, ar susține Dostoievski, dar „ce-mi pasă mie de legile naturii și ale aritmeticii, când cine știe de ce – mie nu-mi plac aceste legi și acest doi-ori-doi?”¹⁶

Prin prisma analizei lui Șestov, cei doi pot fi comparați nu doar din punctul de vedere al ideilor, ci și a metodei de căutare a adevărului, în egală măsură diferențiindu-se de ceea ce propune sistematicitatea rațională. „De la Hegel, Kierkegaard se îndreaptă la gânditorul singuratic – Iov. Același lucru îl face și Dostoievski. Toate mizele episodice ale romanelor sale – „Mărturisirea lui Ipolit” în *Idiotul*, reflecțiile lui Ivan și ale lui Mitea în *Frații Karamazov*, ale lui Kirilov în *Demonii*, *Însemnările din subterană*, și micile povestiri din ultimii ani din *Jurnal de scriitor* („Smerita”, „Visul unui om ridicol”), - toate, ca și la Kierkegaard, reprezintă variații asupra temei din *Cartea lui Iov*”¹⁷. Intenția lui S. Kierkegaard este mai clară din perspectivă metodologică. Prin critica adusă lui Hegel și prin exemplul biblic al lui Avraam, el caută adevărul într-o nebunie a credinței – *credo quia absurdum*. De cealaltă parte, Dostoievski nu vizează în mod direct o critică a rațiunii sau a lui Hegel, indirect însă, din scrierile sale se deduce inconsistența și nefuncționalitatea unui *Weltanschauung* exclusiv rațional. Presupunerea de la care pleacă și Șestov în acest caz este că o critică a rațiunii nu se poate face pe cale rațională.

Cunoașterea rațională nu doar că nu conduce la libertate, ci ne aruncă în constrângerea adevărilor eterne. Lupta pentru posibilul imposibilului este o nebunie și poate fi dusă doar prin depășirea evidențelor. Șestov își dă seama de acest lucru încă înainte de a-l cunoaște pe Kierkegaard. În *Revelațiile morții* el reflectează: „poate va trebui să fim gata să admitem că certitudinea nu este predicatul adevărului ori, mai bine zis, nu are absolut nimic în comun cu adevărul”.¹⁸ Șestov revine la definiția filosofiei dată de Plotin ca *to timiotaton*, ceea ce este important. Obiectivitatea științei este indiferentă, ea nu se interesează de ceea ce este important. În relația cu vina și nevinovății nu-i este cunoscută nici mila, nici mânia. De unde rezultă că filosofia nu poate fi știință, dimpotrivă trebuie să i se împotrivescă. Știința, după Șestov, nu

¹⁵ Lev Șestov, „Kierkegaard i Dostoievski”, în revista *Put*, nr. 48, Paris, 1935, p. 33.

¹⁶ F. Dostoievski, *op. cit.*, p. 26.

¹⁷ Lev Șestov, „Kierkegaard i Dostoievski”, p. 33.

¹⁸ Idem, *Revelațiile morții*, Iași, Editura Institutul European, 1993, p. 18.

reflectă adevărul, ci îl creează după propriile legi autonome. „Știința înseamnă viața dinaintea tribunalului rațiunii. Înseamnă rațiunea care decide ceea ce trebuie să fie și ceea ce nu are dreptul la existență. Ea decide aceasta după propriile sale legi, fără să se țină nici o socoteală de ceea ce ea consideră *omenesc, prea omenesc*”¹⁹. Perspectiva științifică nu poate aferi un răspuns la întrebarea lui Baudelaire: *Aimes-tu les damnés, connais-tu l'irrémissible?*

Rațiunea, în măsura în care îți dirijează calea, îți prezintă posibilitățile pe care le ai, îți delimitează orizontul de acțiune ca spațiu al posibilului și-ți trasează limita dincolo de care se întinde Absurdul, iar ceea ce nu se spune procesului de comprehensiune rațională se încadrează în categoria imposibilului. Cavalerul resemnării este conștient de limitele impuse de ordinea logică și ceea ce îi apare ca imposibil, asemenea zidului de piatră, care servește drept pretext pentru a-ți înfrânge voința. Omul din subterană însă este un capricios. El protestează, se revoltă, nu este de acord, atacă, însă nu o face prin argumente și raționamente. Raționând împotriva rațiunii rămâi pe teritoriul acesteia. Omul din subterană strigă, urlă, plânge, blestemă, arată limba. „Credeți în edificiul de cleștar, pe veci indestructibil, adică într-o clădire la care nici nu poți scoate limba pe furiș, nici nu-i poți da cu tifla, ținându-ți mâna ascunsă în buzunar”.²⁰ El se luptă cu rațiunea într-un mod irațional, totuși el rămâne la acest nivel de confruntare, în această tensiune. Cel care face pasul mai departe este cavalerul credinței. Pentru omul din subterană există Absurdul, pe care și-l asumă, dar nu există încă un Dumnezeu creștin pentru care nimic nu este imposibil, sau pentru care este posibil și imposibilul. Cavalerul credinței este cel care nu doar recunoaște imposibilul, ci și crede în el. Așa cum miracolul nu necesită înțelegere și nici nu poate fi înțeles, în el fie crezi sau nu, la fel credința este un paradox, „că insul – ca ins – este mai presus de universal”²¹. Urmând această logică, dacă este una, aș putea să afirm că în timp ce Dostoievski ne prezintă lupta insului cu universalul, revolta sa în fața regulii, Kierkegaard vrea să recupereze insul în fața universalului depășindu-l prin credință.

Kierkegaard, observă Șestov, trăiește experiența lipsei de credință ca neputință. „Lipsa credinței se exprimă în neputința omului și neputința omului se manifestă în lipsa de credință”²². Șestov vrea să ajungă aici la problema lui Socrate. Nu voi intra în amănunte, însă dacă se merge pe această ipoteză, că lipsa de credință ia forma neputinței în fața necesității,

¹⁹ *Ibidem*, p. 43.

²⁰ F. Dostoievski, *op. cit.*, p. 46.

²¹ S. Kierkegaard, *Frică și cutremurare. Prefețe*, p. 49.

²² Lev Șestov, „Kierkegaard-religioznii filosof”, în jurnalul *Russkie zapiski*, nr. 3, Paris, 1938, § 4.

atunci Socrate, care, spre mirarea tuturor, și-a băut cucuta în liniște, fără să schițeze nici cea mai mică împotrivire este exemplul cel mai clar al cavalerului resemnării. După câteva secole, Epictet, ne spune Șestov, declară că „filosofia începe cu conștientizarea neputinței în fața Necesității. Pentru Epictet, ca și pentru Socrate, această conștientizare reprezintă de fapt și sfârșitul filosofiei”²³. Virtutea socratică nu scapă omul de păcat, de aici și concluzia că opusul păcatului nu este virtutea, ci libertatea (dar asta este o altă discuție).

Berdiaev l-a citit mai puțin pe Kierkegaard și nu l-a interesat prea mult. Cu toate că îl apreciază ca gânditor, îl și citează de câteva ori în lucrările sale, rămâne străin tematicii kierkegaardiene. Filosofia lui Kierkegaard, pentru Berdiaev, conține ceva păgânesc, opus iubirii. Șestov ne scrie că după Berdiaev, rolul fundamental al filosofiei creștine rămâne teodiceea, deoarece Dumnezeu nu este vinovat de răul existent și nici nu l-a dorit.

Berdiaev, totuși, rămâne un prieten apropiat lui Șestov și știa despre apropierea acestuia de Kierkegaard, discutând deseori pe marginea textelor sale și chiar scriind despre cei doi. Berdiaev rămâne mai ancorat în lumea raționalității și cere claritate, or, se întreabă el, cum putem să cerem claritate celor care luptă împotriva ei? El apreciază încercările lui Șestov de a lupta împotriva generalului, necesității, și dorința sa de libertate, însă, spune el, „ceea ce el vrea nu poate fi exprimat în gând și cuvânt, este un pur apofatism. Și cu toate acestea el rămâne pe teritoriul gândirii și al rațiunii. În cartea despre Kierkegaard eu găsesc chiar o întreagă cosmogonie, chiar dacă scurt exprimată”²⁴. Recunoaște apropierea pe care o simte Șestov față de Kierkegaard, dar consideră că filosofului rus îi scapă mai multe lucruri. Afirmă despre el că este un filosof existențial, dar nu aparține filosofiei existențiale.

Boris de Schloezer, traducătorul lui Șestov din rusă în franceză, va susține linia apofatică a gândirii șestoviene. Șestov încearcă să răstoarne certitudinile, dar nu o face pentru a ne oferi altele, el provoacă, el incită la gândire. Spontaneitatea lui este ceea ce place, căci „în exercițiul gândirii nu urmărești decât fixarea ei cât mai rapidă, *in statu nascendi*”²⁵.

Berdiaev îl distanțează pe Șestov de filosofia existențială, deși spune că este un filosof existențial. În același timp, A. Camus îl separă de filosofia absurdului, deși spune că este un filosof al absurdului. „Pentru Șestov, rațiunea este zadarnică, dar există ceva dincolo de rațiune.

²³ *Ibidem*.

²⁴ N. Berdiaev, *op. cit.*, p. 375.

²⁵ Boris de Schloezer, „Un gânditor rus”, în *Revelațiile morții*, ed. cit., p. 158.

Pentru un spirit absurd rațiunea este zadarnică, și nu mai există nimic dincolo de rațiune”²⁶. Consideră că Șestov ignoră noțiunile de limită și plan în procesul cunoașterii, iar în lupta sa împotriva raționalului nu lasă urmă speranței.

Aproțiați sau nu, Kierkegaard și Șestov au luptat împotriva aceleiași ostilități, deși, rămân la părerea că prin metode diferite. Șestov spunea că Kierkegaard și Dostoievski sunt două voci care răsună în pustiu. Acest lucru nu înseamnă însă că nu se află nimeni prin preajmă pentru a-i auzi. Lupta lor, de fapt, nu s-a îndreptat atât împotriva rațiunii cât împotriva raționalizării. Pustiul nu mai reprezintă un spațiu puțin locuit. În pustiu se transformă o lume în care principiul mercantilist devine singura valoare, iar virtuțile creștine și spirituale sunt privite ca fiind demodate. În sfârșit, în pustiu riscă să se transforme o lume în care preferi să-ți bei ceaiul decât să salvezi lumea precum un *Don Quijote*, sau, recurgând la vorba românească: „Las’ă ardă satul că baba se piaptână”.

Bibliografie

- Baranova-Șestova, Natalia, *Jizni L. Șestova (Viața lui L. Șestov)*, volumul II, La Press Libre, Paris, 1983.
- Berdiaev, N., „Lev Șestov i Kierkegaard”, *Sovremennîie zapiski*, LXII, Paris, 1936
- Dostoievski, F., *Însemnări din subterană și alte microromane*, Editura Polirom, Iași, 2007.
- Kierkegaard, S., *Frică și cutremurare. Prefețe*, Editura Hoterus, Sibiu, 2007.
- Kierkegaard, S., *Scrisoare către un prieten*, Editura Mașina de scris, București, 1997.
- Pascal, Blaise, *Cugetări*, Editura Științifică, București, 1992.
- Șestov, Lev, „Gegel ili Iov, o Kirkegorde”, *Put*, nr. 42, Paris, 1934.
- Șestov, Lev, „Kierkegaard i Dostoievski”, *Put*, nr. 48, Paris, 1935.
- Șestov, Lev, „Kierkegaard-religioznîi filosof”, *Russkie zapiski*, nr. 3, Paris, 1938.
- Șestov, Lev, *Filosofia tragediei*, Editura Univers, București, 1997.

²⁶ Albert Camus, fragment din „Mitul lui Sisif”, în *Revelațiile morții*, ed. cit., p. 149.

Șestov, Lev, *Noaptea din grădina Ghetsimani*, Editura Polirom, Iași, 1995.

Șestov, Lev, *Revelațiile morții*, Editura Institutul European, Iași, 1993.

Ion Vrabie este doctor al Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu teza *Percepția mitică și realismul simbolic în filosofia rusă*. Domenii de interes: hermeneutică, fenomenologie, istoria religiilor, filosofie rusă. Subiect. Email: vrabieion89@yahoo.com